

תורת הקורא

הערות ודיוקים, הלכות ומנהגים, פרפראות וחידושים, דיונים ובירורים, הקשורים בקריאת פרשת השבוע והמסתעף

גליון מאמרים מס' 4

הערות, הארות, ביקורת, שאלות, רעיונות, וכן תרומות לצורך המשך פיתוח הגליונות, יתקבלו בברכה במערכת. כמו"כ אפשר לשלוח בקשה לקבלת הגליונות במייל: tameytor@gmail.com פקס: 153775150494

מאמר בבירור השווא

שאחר ה"א הידיעה

גליון זה י"ל ע"י מערכת טעמי תורה.

תודה לכל העוזרים והמסייעים שגליון זה יראה אור. © כל הזכויות שמורות, ניתן לצלם ולהדפיס כמות שהוא ללא שינוי.

ה"א הידיעה

ה"א הידיעה. ובמסורה נמסרה רשימת המילים היוצאות מן הכלל, בהן השווא נח אע"פ שיש מתג.

הסופרים הדווקנים שידעו מקיומו של כלל זה, הקפידו לסמן את המתג רק במקומות הראויים, אך שאר

יש לציין אמנם, שהמסורה מונה רק את המילים בהם האות מ"ם שאחר ה"א בשווא נח. ואינה עוסקת כלל בשאר אותיות השימוש שלפני מ"ם, כגון: למילדת, למנשי, למיתלים.

מסורה זו כתובה בספר "דקדוקי הטעמים" לבן אשר סעיף 34 (הוא בעל המסורה המוסמך ביותר שהלכה כמותו, כמובא ברמב"ם ברד"ק באור תורה ובמנחת ש"י, ועל פי ספרו כתב הרמב"ם את צורת הפרשיות ונהגים על פיו בכל ישראל), וכן ברשימות מסורה המצויים בכתבי יד רבים, כגון כ"י לנינגרד וכו' הללי (וכנראה כלל זה לא חובר על ידי בן אשר עצמו, אלא ע"י בעלי המסורה שקדמוהו, אך הוא קיבל ומסר כלל זה, וקבעה בספרו, ולכן נקראה על שמו).

נביא כאן את נוסח הכלל מספר דקדוקי הטעמים (יש קצת שינויים בנוסח בין כתבי היד השונים, כאן הבאנו את הנוסח המודפס במהדורת בער-שטראק):

כל הקריאות המדבריים, המבקשים, המלקקים (שופטים ז', ז'), המעצבים (מיכה ג', ט'), המנדים (עמוס ו', ג'), המצאתני (מ"א כ"א, כ'), המעלקים (דה"ב ל"ב, ל"א), המצריים (מ"ב ז', ח'), המלקאים (ישעיה כ"א, כ'), המלקא הזרע (דברים כ"ב, ט'), כאשר תהיה געיה (מתג) תחת ה"י, מ"ם אשר אחר ה"י פתח (היינו שנקראת בשווא נע, שהיה היגיוו כעין פתח, כמבואר במאמר החטפים). חוץ מאלו הנמנים, מהם משתנים (שנקראים בשווא נח): המילדת, ותיראן המילדת (שמות א', י"ז). וחברו ותאמרן המילדת (א', י"ט). המצריים, והעמיד הכהן, וחבריו, ששה (במדבר ה', י"ח י"ט כ"ב כ"ד וכו'). המצרות, ואת הסירות, וחבריו, ג' (ירמיה נ"ב, י"ח. מ"א ז', נ'. דה"ב ד', כ"ב). המעצבים, והשבת את הכמרים וגו' ואת המקטרים (מ"ב כ"ג, ה'). המעצבים, כלהם (דה"א ט', ל"ג וגו'). והמלקקים, ותשמע עתליהו (דה"ב כ"ג, י"ב). המעצבים, וכי יאמרו אליכם (ישעיה ח', י"ט). המעצבים, בית המבשלים (יחזקאל מ"ו, כ"ד). המעצבים, ויתר דברי מנשה (דה"ב ל"ג, י"ח). המעצבים, לקרא לעברי דרך (משלי ט', ט"ו). המעצבים, ותענינה הנשים (ש"א י"ח, ז'). המעצבים, ויאמר לא תוסיפי (ישעיה כ"ג, י"ב). המעצבים, וקדשתי את שמי הגדול המחלל (יחזקאל ל"ו, כ"ג). המעצבים, ועברו העברים (שם ל"ט, ט"ו). המעצבים, ויקומו ויסירו (דה"ב ל', י"ד). המעצבים, אדני יתן אמר (תהלים ס"ח, י"ג). המעצבים, ראיתי את כל (קהלת ד' ט"ו). המעצבים, ואת ראשית (נחמיה י', ל"ח).

הן הוא בספרים הטברנים המדויקים - כתר אר"צ, כתב יד לנינגרד, כתב יד ששון 507, כ"י ששון 1053, כ"י המוזיאון הבריטי, ועוד.

כמו"כ, גם בספרים שהיו לפני רד"ק הקפידו על הנחת מתגים אלו, ואע"פ שלגבי המתג שתחת ה"א הידיעה לא דיבר רד"ק במפורש, גבי ה"א השאלה, שדינה גבי זה כמו ה"א הידיעה (משום שמוקדקת בפתח ולא בח"פ בגלל השווא שאחריה), כתב רד"ק להדיא (מכלול מ"ח ע"ב) שבמילים הבסוד אלוה תשמע (איוב ט"ו ח'), המעצבים תנחמות אל (שם י"א), המעצבים שבעים איש (שופטים ט' ב'), המעצבים אתה אמר (שמות ב' י"ד), המעצבים ינח אדני (תהילים ע"ז ח'), המעצבים את רעות אבותיכם (ירמיה מ"ד ט'), המעצבים ערפל לפשט (איוב כ"ב י"ג), המעצבים יעשה (בראשית ל"ד ל"א), אין מתג. והוא כשיטת הספרים המקפידים על

מכללי הדקדוק, שאחר ה"א הידיעה יבוא דגש, כגון: המים, השמים. וכן כאשר תבוא אחת מאותיות השימוש בכ"ל ותנוקד בפתח להורות על דבר ידוע, יבוא אחריה דגש, כגון: פיום, פדבר, לפישה. ממילא, כאשר תבוא אות שוואית אחר ה"א הידיעה כגון: הגדלים, השביעי, הנפלים, יהיה השווא נע, שהרי בכל אות דגושה בדגש חזק, השווא נע.

אמנם יש פעמים שכאשר תבוא אות שוואית אחר ה"א הידיעה, ישמט ממנה הדגש, ושכיח הדבר מאד באותיות יו"ד ומ"ם, וכן נמצא פעמים גם באותיות למ"ד וצד"י ובאותיות נוספות (וכגון: השועה, המלמד, הצפרדעים, הלויים).

וכאשר נשמט הדגש באות שוואית שאחר ה"א הידיעה, יש פעמים שהשווא נשאר נע כדינו אילו היה דגוש, ויש פעמים שבעקבות השמטת הדגש השווא הופך לשווא נח. והכלל בזה הוא, שכאשר אין מתג תחת ה"א, כגון: השועה, המעט, השווא נח. וכאשר יש מתג, כגון: המדבר, המכסה, בדרך כלל השווא נע, למעט כמה יוצאים מן הכלל שבהם השווא נח אע"פ שיש מתג תחת

ה"א הידיעה היא ה"א הבאה בראש תיבה להורות על דבר ידוע, כגון וְעַץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הָעֵץ, שלא כתוב ועץ חיים בתוך גן, אלא החיים, הגן, שהכוונה על החיים והגן הידועים.

וישנן מקומות שאין הכוונה להורות על דבר מסוים בדווקא, וכגון וְאַבְרָם פָּבֶד מָאֵד בְּמִקְנֵה פֶּסֶף וּבְזָהָב (בראשית י"ג ב'), שאע"פ שראוי היה להיכתב בְּמִקְנֵה פֶּסֶף וּבְזָהָב, בכ"ז שייך גם בידעה, וכמו שכתב רד"ק (מכלול מ"ב ע"ב) וז"ל: והה"א תשמט לידעת הדבר. ויש שלא תודיע דבר מיוחד אלא יהיה מי שיהיה, כמו ואם יתקפו האחד (קהלת ד' י"ב), האחד בא לגור (בראשית י"ט ט'), ויפתח האחד את שקו (שם מ"ב כ"ז), ויהי האחד מפיל הקורה (מלכים ב' א' ה'). עכ"ל.

וכתב הגר"א (דקדוק ופירוש עה"ת ד"ה השמים), וז"ל: ה"א הידיעה בא על ד' אופנים, א. הנראה או הנשמע בחוש כמו הקול קול יעקב הוא ידיעה בחוש השמיעה וכמו הארץ הוא ה"א ידיעה בחוש הראיה. ב. ידיעה בשכל כמו ויפגע במקום כמו בהמקום, והיא זו (ר"ל ה"א דמילת השמים) כי השמים ה"א ידיעה בשכל. ג. מה שהיה במאמר הקודם. ד. מה שיהיה אח"כ במאמר ההוא. עכ"ל.

יש פעמים בהן תבוא ה"א הידיעה אף אחר אותיות השימוש כל"ב, כגון: בְּהַשְׁמִים חֶסֶדָּה (תהילים ל"ו ו'), קְהִימָה הָאָה (בראשית ט' י"א). אך ע"פ רוב כאשר תבואנה אותיות השימוש, תושמט ה"א הידיעה מחמת כובד הקריאה, ואותיות השימוש עצמן תנוקדנה בפתח להורות על הידיעה - בְּשָׁמַיִם, פִּיּוֹם (רד"ק במכלול מ"א ע"א).

העולה מן הדברים: כאשר נשמט הדגש בשווא שאחר ה"א הידיעה, בכדי לדעת ולברר האם הוא נע או נח, יש לברר האם יש מתג בכתבי היד המדויקים שהקפידו על הנחת מתג זה. אם אין מתג, הרי ברור שהשווא נח. ואם יש מתג - באות ה"א שאחריה מ"ם יש לעיין ברשימת המסורה האם הוא נמנה ביוצאים מן הכלל, אם נמנה - הוא נח, ואם לאו - הוא נע. באותיות השימוש בכ"ל שאחריהם מ"ם - יש לעיין בכתבי יד המרבים לסמן שווא נע (ע"י ניקוד של חטף פתח) האם הוא מסומן בשווא נע, ואם לאו - השווא נח.

הסופרים, לא ידעו שיש סיבה למציאות המתג רק במקומות מסוימים, ולא ראו חילוק בין המקומות שיש בהם מתג למקומות שאין בהם מתג, ולכן הוסיפו מתגים אלו בכל מקום בו נשמט הדגש באות מ"ם שאחר ה"א הידיעה, גם כאשר לא היה מסומן מתג בספרים שלפניהם, ולכן אנו מוצאים מקומות רבים בהם בחלק מהספרים מופיע מתג, ובחלקם לא מופיע מתג, כגון: הַמְקַשְׁרוֹת (בראשית ל' מ"א), הַמְלִלָּה (בראשית ל"ה י"ז), הַלְוִיִּם (שמות ו' כ"ה), שבספרים המקפידים על הנחת מתג זה רק במקומות הראויים לכך, אין מתג, ובספרים שאין מקפידים על הנחת מתג זה, יש מתג, אך לא הניחו המתג משום שרצו להורות על הנעת השווא, אלא שלא ידעו כלל שמתג זה מניע את השווא.¹

המתג, שבספרים שאין מקפידים יש מתגים בחלק ממילים אלו (בעין הקורא יש מתג במילים הכזונה הלהרגני).

כמו"כ, גם בספרים שהיו לפני מנחת שי הקפידו על הנחת מתגים אלו, כמו שכתב על הַלְוִיִּם (שמות ב' י"ד), הַלְוִיִּם (במדבר א' נ', ח' ו'). ואף בתיבת הַמְקַשְׁרוֹת (בראשית ל' מ"א) שכתב שבמקצת ספרים הה"א במתג, בכ"ל לא נקט כן למעשה, שהרי בדיבור המתחיל השמיט את המתג. וכמובן שמדברי המסורה הנ"ל, מוכח שאין להרבות במתגים אלו, שהרי יש טעם להנחת מתגים אלו דוקא במקומות מסוימים, שהוא מורה על הנעת השווא. וא"א לומר שבכל המקומות שיש מתג בספרים, השווא אכן נע, שהלא בכל הספרים שוואים אלו בשווא בלבד ולא בח"פ, וא"כ מוכח שהשווא בהם נח, וא"כ מכלל המסורה מוכח שהמתג שם הוא טעות, שהלא יש רק מקומות מועטים שבהם השווא נח אע"פ שיש מתג (כ"כ ר"ה בשום שכל בראשית ל' מ"א).

¹ באות יו"ד שוואית שאחר ה"א הידיעה, נשמט תמיד הדגש (אא"כ אחר היו"ד תבוא אחת מאותיות ה"ע, כגון הַקְּהִידִים הַקְּעִפִים הַקְּעִלִים), ובשונה מהאות מ"ם, לפני האות יו"ד לעולם לא יבוא מתג, משום שבאות יו"ד תמיד השווא נח. ולכן גם הסופרים שהרבו במתגים, הוסיפו אותם רק לפני האות מ"ם, משום ששם מופיע המתג לרוב, אך לפני האות יו"ד, שאין דרכו להופיע, לא הרבו במתגים.

² כן הוא בספרים ספרדיים לא מדויקים כ"כ.

כמו"כ, בספרים שהיו לפני יהב"י הנקדן לא הקפידו על הנחת מתגים אלו, כדמוכח בעין הקורא שמרבה במתגים אלו אף במקומות שאין המתג נמצא בספרים המדויקים.

כמו"כ, בספרים שהיו לפני ר' משה הנקדן לא הקפידו על הנחת מתגים אלו, כדמוכח בדביו שכתב בדרכי הניקוד והנגינות (נדפס בהצופה לחכמת ישראל תרפ"ט, לא מצוי במהדורות הרגילות), וז"ל: ועוד כל ה"א בלשון המופעל המפעלים המפעלות, והממ"ן רפויית שלא כמשפט, ההא"ן בגעיות, כמו: הכהן המטהר, הם המדברים, ותקח המילדת, ותאמרנה המילדות, המכסה את הקרב, המשרתים, המבקשים. ואני אומר הטעם כי כל ה"א מבוררת מדגשת אחריה, ובעבור כי אלו רפויים, העמידו ההא"ן בגעיה כדי שלא תתחבר למ"ם שאחריה, לא נכון לחברם אם לא ידגשו.

³ והראיה לכך שהיו שלא ידעו מכלל זה, שהמנחת שי במאמר המאריך (חקירה ב') הסתפק האם מתג גורם להנעת השווא שאחריה, ולגבי מתג זה הבא אחר ה"א הידיעה כשנשמט הדגש, הביא מדברי ר' אליהו בחור שכתב שהוא נע, ולא הסכים עמו המנחת שי, ואף כתב שהסופרים שניקדו הַמְחַטָּא בַּמְסָלָה וכדו' בח"פ, להורות על שווא נע, הוא מחמת טעות הסופרים שחשבו שמתג זה מניע אחריו.

ומוכח מדבריו שלא ידע כלל זה שנמסר בדקדוקי הטעמים, שמתג זה מראה שהשווא שאחריה נע, ולכן הסתפק בזה, ואף הכריע להיפך.

ולענין מעשה, ברור שאין לנהוג כהכרעתו שנבעה מחוסר ידיעה, כמו שכתב שם להדיא שלא עלה בידו דבר ברור בזה שלא נמלט מספיקות, ופשוט שיש לנהוג ככלל המסורה הברור, שהלא אין מי שידע את הכלל וחלק עליו, וכן מדברי שאר גדולי המדקדקים (רבינו סעדיה גאון, ר' יהודה חיג', טעמי המקרא, ועוד) מוכח ששווא זה נע.

⁴ בכתבי יד רבים סימנו הסופרים שוואים נעים שהנעתם אינה ברורה מאליה, ע"י ניקוד מושאל של חטף פתח (וכמבואר בארוכה במאמר החתפים שח"פ באות לא גרונית הוא ניקוד מושאל הבא לסמן על שווא נע, ואינו ח"פ ממש).